

<https://doi.org/10.62837/2025.9.71>

**QULUZADƏ NƏZRİN
MEHTİYEVƏ XUMAR**
*Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut
Polad Həşimov 18
quluzadenezi27@gmail.com*

İNGİLİS DİLİNDƏ OLAN TERMINLƏRİN LEKSİK – SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

İngilis dilinin digər dillərdən əsas fərqi leksik – semantik xüsusiyyətlərinə görə zəngin və mürəkkəb bir sistemə malikdir. Bu dilin leksik – semantik xüsusiyyətləri zəngin üslubi imkanlarına, mənşəyinə, qlobal ünsiyyət dili olmasına və ən əsası terminoloji bazaya sahib olmasına görə seçilir. İngilis dilində olan terminlərin leksik – semantik xüsusiyyətləri elm və texnikanın bir çox sahələrində dəqiq mənə ifadə etməsinə şərait yaradır. « Leksik – semantik xüsusiyyətlər terminlərin ixtisaslaşmasına, anlaşılıq mənə daşmasına və ən əsası çoxmənəlilikdən uzaq olmasına səbəb yaradaraq terminologiya sahəsini zənginləşdirib, aktuallığını həmişə qoruyur» (1,22) İngilis dilində olan terminlərin leksik xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzində olması bu terminlərin araşdırılıb dəqiq birdə stabil mənada işlədilməsinə səbəb yaradır. Semantika isə əksinə polisemiyanın yəni çoxmənəliliyin qarşısını alıb terminlərin yalnız monosemiya işlənməsinə kömək edir. Semantikanın əsas xüsusiyyəti isə terminin sabit bir elmi sahəyə aid olmasıdır.

Açar sözlər terminoloji sistem, beynəlxalq, sabit mənə, monosemiya, polisemiya məhdudluğu, denotativ, konnotativ, sistemlilik, neologizm.

Bütün dillər üçün terminologiyanın inkişafı ən önəmli şərtlərdəndir, çünki elmlərin inkişafı və daha başa düşülən olması terminlərin düzgün izahından keçir. Terminlər təkə elmi – texniki tərəqqini əks etdirən anlayışlar toplusu deyil, həm də siyasi, hüquqi, mədəni və ictimai həyatın əsas anlayışlarını ifadə edən geniş bir sahədir. Ona görə də hər bir dilin yüksəlişi yeni terminlərin yaranmasına və terminoloji sistemin zənginləşməsinə şərait yaradır. Kökü qədim zamanlara dayanan bir dövlətin digər dövlətləri işğal etməsi və bu dövlətin dilinin digər dövlətlərdə müəyyən zamandan sonra ikinci ana dili olması bu dilin beynəlxalq olmasına səbəb yaradır. Tarixi inkişaf baxımından bu prosesdən keçən dillər siyahısına ingilis dili də aid edilir və beynəlxalq dövriyyə daxil olur. Bu barədə terminologiyanın atası hesab olunan Eugen Wüster öz əsərlərinin birində “ Terminoloji sistemlər biliklərin elmi sahələr üzrə kodlaşdırılmasını təmin edir və beynəlxalq ünsiyyətin ünsiyyətin əsasını əhatə edir.” İngilis dilində elmi, texniki, iqtisadi və ən əsası hərbi sahələrində işlənən terminlərin formalaşması bu dilin qlobal dil statusunu qazanmasına şərait yaratmışdır. İngilis dili zəngin terminoloji sistemə malik olmasına görə beynəlxalq münasibətlərin qlobal dili kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünya miqyasında elm, texnologiya, hüquq, hərbi və.s bir çox sahələrdə ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrildiyinə görə bu dildə işlədilən terminlərin leksik – semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, öz aktual-

lığını daima qoruması və daima dilçilər tərəfindən araşdırılması əhəmiyyət kəsb edir. « Terminologiya sahəsinin birinci növbədə leksik xüsusiyyətlərini araşdırmaq lazımdır, çünki leksik xüsusiyyətlərə diqqət yetirilməsə terminlərin düzgün mənalarını, sabitliyini, konkretliyini və sistemli şəkildə inkişafını izləmək qeyri – mümkün olar. Terminlərin leksik mənalarını düzgün təhlil etmək üçün qədim vaxtlardan indiki dövrə kimi dilə daxil olan terminlərin yaranma mənbələrini incələmək lazımdır. İngilis dilində olan terminlər qədimdə tibb və hüquqi sahəyə aid olan terminlər latın və yunan mənşəli olub ingilis dilinin terminoloji bazasına keçid etmişdir» (2,34). Tibb və hüquqi sahəyə aid olan terminlərə radius, formula, theory, legal, data və.s aiddir. İncəsənət və mədəniyyətlə bağlı bir çox terminlər isə fransız dilində alınaraq ingilis dilində də işlənmişdir. Court, jury, parliament, artillery və.s fransız dilindən ingilis dilinə keçmə terminlərdəndir. İngilis dilində texniki, musiqi və hərbi sahələrində olan terminlərin çoxu Alman, İtalyan, İspan və digər dillərdən götürülmüşdür. Misal üçün kindergarten – alman, piano – italyan, armada – ispan və.s. İngilis dilində olan terminlərin mənbələrinin araşdırılması onların leksik mənalarının düzgün analiz edilməsinə səbəb yaradır. «Müasir dövrdə ingilis dili texniki və elmi yeniliklər görə bir çox kəşflər, ixtiralar və elmi nəzəriyyələr terminologiya sahəsinin inkişafına yeni –yeni terminlərin yaranmasına şərait yaradır. Yeni terminlərin yaranması terminologiya sahəsinin aktuallığını qoruyur» (2, 67) Müasir ingilis dili üzrə tanınmış mütəxəssis David Crystal təkamülə görə terminologiyanın zənginləşməsini öz əsərində “ İngilis dili dünyada global elm və texnologiyanın əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrildiyi üçün onun terminoloji sistemi daim yenilənir.” belə qeyd edir. Bir sözlə texniki və elmi yeniliklər əsaslanan terminlərə blockchain, nanotechnology, quantum computing və.s aid edilir. İnkişaf nəticəsində yaranan terminlər ingilis dilində yeni mənaların yaranmasına səbəb yaradır, bəzən isə tərsinə digər dildəki mənaya uyğun qarşılıq tapılmadıqda həmin dildən olduğu kimi ingilis dilinə keçid edir və neologizmlərin sayını artırır. Neologizm olan terminlərə cybersecurity, artificial intelligence, smartphone və bu tipki bir çox terminlər daxildir. Bu cür terminlər ingilis dilinin leksik ehtiyatına daimi yeniliklər qatır və terminologiyayı zənginləşdirir. Elmi bir fikrin səhsiz və dəqiq insanlara çatdırılması üçün terminlərin adı sözlərdən fərqlənərək yalnız bir anlayışı, mənanı ifadə etməlidir. Elm və texnologiya sahələrində qarışıqlıq yaranmaması üçün terminlər dəqiq və sabit olmalıdır. Müasir dilçiyinin dəyərli şəxsiyyətlərindən biri olan Ferdinand de Saussure terminlərin elmi dəqiqliklə ifadə edilməsini “ Terminlərin əsas vəzifəsi dəqiqliyi qorumaq və müəyyən anlayışı digərlərindən ayırmaqdır.” belə qeyd edir.İngilis dilində olan terminlər öz konkret dəqiqliyini, sabitliyini qoruyur və çoxmənalığa yol verilmir. Dəqiq olan terminlərə algorithm –hesablama və ya komputer proseslərin ardıcılığını bildirir, inflation – iqtisadiyyatda pulun dəyərinin enməsi, qiymətlərin artması deməkdir və.s aid olan bu sözlər başqa mənalarda istifadə oluna bilməz. Dəqiqlik və sabitlik bərsində ABŞ dilçisi olan Eugene Nida terminlərlə bağlı fikirlərində “Terminlərin xüsusi bilik sahələrində dəqiq mənə daşıyan sözlərdir və onların tərcüməsi zamanı mənə sabitliyi qorunmalıdır.” qeyd edir. Sabit mənaya qısaltmalar və ya abreviaturalar aiddir. İngilis dilində isə demək olar ki, abreviaturalar daha geniş yayılmışdır. Nümunələrə “ UNESCO ” - United Nations

Educational, Scientific and Cultural Organization, “ NASA ” – National Aeronautics and Space Administration, “ WWW ” – World Wide Web, “ AI ” – Artificial Intelligence və.s daxildir. İngilis dilində olan terminlərin leksik xüsusiyyətlərindən fərqli olaraq semantik xüsusiyyətləri onların mənaca dəqiqliyi, monosemiya olması, polisemiya məhdudluğu və sabit bir elmi sahəyə bağlı olması ilə seçilir. Bir terminin ümumi sözlərdən fərqli olaraq konkret sahədə istifadə olunmasına həmin terminin mənaca dəqiq olmasına səbəb yaradır. Məsələn, “ cell ” bu söz mənə dəqiqliyinə görə biologiyada hüceyrə mənasını verir, amma gündəlik dildə cell – həbsxana kamerası mənasında işlədilir. «Terminologiyanın semantik xüsusiyyətinə görə birinci mənası dəqiq və əsasdır. Monosemiya bir mənalıq deməkdir və semantika terminlərin məcazi birdə çoxmənalı olmasının qarşısını alır, hər bir termini bir anlayışla ifadəsini verir. “ Oxygen ” sözü kimyəvi elementi bildirir, başqa bir mənə daşımır və məcazi deyil konkret termindir» (3,53-54). Ona görə də bu termin monosemiyadır. Terminlərin mənə dəqiqliyini qeyd edərkən sabitliyi də unutmamaq lazımdır, çünki terminlərin semantik xüsusiyyətinə görə qeyri – müəyyən olmamalıdır, terminin mənası aid olduğu elmə əsaslanmalıdır və ən əsası sabitləşmiş formada olmalıdır. “ Gravity ” termini sabitləşmiş formadadır, çünki gündəlik danışmada işlədilən polisemiyaya aid olan “ force ” sözündən fərqlənib, “ cazibə qüvvəsi ” anlayışını ifadə edir. Terminlər semantik sahələr üzrə ixtisaslaşır yəni müəyyən elm sahəsində istifadə olunur. Məsələn, “ bond ” maliyyə sahəsində “ səhmdar kağızı ”, kimyada isə “ atomlararası rabitə ” mənasını verir. Bu cür ixtisaslaşma belə çoxmənalılıq yarada bilər və terminlərin semantik xüsusiyyətləri isə polisemiyaya məhdudluq yaradır. Bu məhdudluq olmasa terminologiya sahəsində bəzi problemlər yarana bilər. Buna baxmayaraq yenədə bəzi terminlər öz çoxmənalılıqlarını qoruyur. Nümunə olaraq, “ virus ” sözünü qeyd etmək olar, çünki iki elmi sahəyə aid edilir. Birinci mənası biologiyada xəstəlik törədicisi, ikinci mənası isə informatikada isə zərərli proqram təminatıdır. Semantikada bu tipli terminlər stabiliyini qoruyub və dəqiq elmi anlayışları bildirir. «Müasir dövrdə gedən elmi və texniki inkişaf isə yeni terminlərin və köhnəlmiş terminlərin semantik sahəsi genişlənir. “ Cloud ” sözü əvvəllər yalnız bulud mənasını verirdisə, müasir dövrdə isə “ cloud computing ” bulud texnologiyası mənasında istifadə olunur. İngilis dilində olan terminlər semantik xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq beynəlxalq xarakter daşıyır» (3,74). Bir termin müxtəlif dillərdə oxşar və ya eyni mənada işlənir. Məsələn, computer, biology, mathematics, internet və.s bu terminlər fərqli dillərdə eyni mənada istifadə olunaraq beynəlxalq xarakter daşıyır. «Terminlərin semantik xüsusiyyətlərin ən əsasını denotativlik təşkil edir. Denotativliyə aid olan terminlərə atom – maddənin ən kiçik bölünməz hissəsi, photosynthesis – bitkilərdə günəş işığı vasitəsilə enerji istehsalı prosesi, DNA – deoksiribonuklein turşusu yəni genetik məlumat daşıyıcısı, Neuron – sinir hüceyrəsi və.s bu sözlər aiddir» (4,23). Semantika sayəsində terminlər konnotativlikdən uzaq qalır, buna səbəb isə denotativlik obyektiv reallığı dəqiq göstərən mənədirsə, konnotativlik isə onun əksinə emosional və əlavə mənə çalarlarını bildirir. Dil mütəxəssisləri konnotativliyin qarşısını almağa çalışılarda bəzi terminlər yenədə həm konnotativ, həm də denotativlik mənə verə bilər. « İki mənə verən terminlərə aiddir: Machine – denotativ mənası texniki cihaz, konnotativ mənası isə

qorxu təhlükədir. Storm – denotativ mənası təbii hadisə olan güclü küləkdirsə, konnotativdə qarışıqlıq, emosional partlayışdır. Qısaca denotativ mənə ingilis dilində olan terminlərin semantik xüsusiyyətinə əsasən elmi və obyektiv izahıdır. Konnotativ mənə bu terminlərin bədii, emosional və metaforik istifadəsilə yaranan əlavə mənəlardır. Bir sözlə terminlər semantikaya əsasən emosional – üslubi çalarlardan uzaq olur və yalnız dəqiq mənə bildirib, bədii mənə ifadə etmir. “Oxygen”, “algorithm”, “gravity” bu terminlər ancaq elmi anlayışları bildirir və bədii, emosional mənələrdə istifadə olunmur. İngilis dilində olan terminlərin sistemli formada olması onların semantik xüsusiyyətindən asılıdır. Terminlərin sistemlilik xüsusiyyətinə malik olması onların elm və ya peşə sahələrinin daxilində sistemli şəkildə formalaşmış öz aralarında terminlərin bir – birilə mənə əlaqə yaratması ilə bağlıdır. Nümunə belə aydınlıq gətirmək olar ki, riyaziyyatda square, cube, root və.s bu anlayışlar bir elmdə cəmləşmiş vahid sistemlik təşkil edir.» (4, 31) Elm və texnologiyanın inkişafı ilə yeni terminlər yaranır, bəziləri isə köhnəlir və beləliklə istifadədən çıxıb ümumişlək sözlərə aid edilir. Bu mövzu haqqında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilində olan terminlərin leksik – semantik xüsusiyyətləri həmişə dil mütəxəssisləri tərəfindən araşdırılmalıdır, çünki zaman keçdikcə bütün elmlər inkişaf edir, yeni terminlər yaranır, mənələr çoxalır və ən əsası terminologiya sahəsi zənginləşir. Terminlərin leksik – semantik xüsusiyyətlərinin paralel inkişafı onların düzgün, başa düşülən mənədə işlədilməsinə və terminologiyanın tərəqqisinə şərait yaradır. İngilis dili beynəlxalq və daima inkişaf edən bir dil olduğuna görə çoxlu yeni terminlər yaranır. Buna görə də ingilis dilində olan terminlərə verilən mənələrinin dəqiq olması leksik - semantik xüsusiyyətlərin düzgün analizindən keçir. Buna görə də dil mütəxəssisləri tərəfindən terminlər hər bir zaman çərçivəsində tədqiq edilməsi, köhnə terminlərin vaxt keçdikcə mənələrinin dəyişməsi, yeni terminlərin neologizmlərlə qarışdırılmaması üçün terminlərin leksik – semantik xüsusiyyətləri təkcə ingilis dili deyil bütün dillər üzrə öz əhəmiyyətini, vacibliyini və aktuallığını qorumaq lazımdır. Hətta terminlərin sayının artması onların çoxmənalılığına səbəb yaradır və terminlər isə ümumişlək dilə keçid edə bilər. «Terminlərin çoxmənalılığın qarşısını almaq və ümumişlək dilə keçid etməyib bir elmə aid olaraq onun mənasını izah edib qalmasına isə leksik – semantik xüsusiyyətlər önəmli rol oynayır. Dünya dillərinin hər zaman tərəqqi etməsi və ən əsası ingilis dilinin bu dillərə daxil olub inkişafı sayəsində terminologiya sahəsinin genişlənməsi hər bir elmin terminlərinin artması və dil mütəxəssisləri tərəfindən bunların araşdırılıb, leksik – semantik xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsi bütün dövrlərdə öz vacibliyini qoruyur.» (5, 23-24)

İngilis dilində terminlərin leksik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır

1. Leksik xüsusiyyətlər

«**Monosemantiklik (tək mənalılıq):** Terminlər adətən yalnız bir anlayışı ifadə edir. Məsələn, *photosynthesis* yalnız “fotosintez” prosesini bildirir.

Neytrallıq: Terminlər emosional çalarlardan uzaq olur, yəni üslubi rənglənmə daşımır.

Qısalıq və dəqiqlik: Terminlər çox vaxt qısa və yığcam olur (*CPU – Central Processing Unit*).

Beynəlmillik: Bir çox terminlər müxtəlif dillərdə oxşar formada işlənir (*atom, virus, internet*).

Sabitlik: Terminlər gündəlik leksikaya nisbətən daha az dəyişir, çünki elm və texnika dəqiqlik tələb edir» (6,29).

2. Semantik xüsusiyyətlər

Denotativ dəqiqlik: Terminlər konkret anlayış və obyektləri bildirir, çoxmənalılıqdan qaçır.

Sinonimlik halları: Bəzən eyni anlayış üçün bir neçə termin işlədilir (*myocardial infarction* və *heart attack*).

Metaforik köklər: Bəzi terminlər gündəlik sözlərdən metaforik yolla yaranır (*mouse* – kompüter siçanı).

Terminoloji çoxmənalılıq: Bəzi terminlər müxtəlif sahələrdə fərqli mənalar daşıya bilər. Məsələn, *cell* biologiyada “hüceyrə”, texnologiyada isə “mobil rabitə bölməsi” deməkdir.

Alınmalar: İngilis dili terminlərinin böyük hissəsi yunan və latın mənşəlidir (*biology, psychology, astronomy*).

Resume

N.Guluzadeh Kh.Mehtiyeva

“LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF ENGLISH-LANGUAGE TERMS”

Key words: terminological system, international, fixed meaning, monosemy, limited polysemy, denotative, connotative, systematicity, neologism.

«The English language differs from other languages primarily due to its rich and complex lexical-semantic system. Its lexical-semantic features are characterized by extensive stylistic capabilities, diverse origins, status as a global communication language, and, most importantly, a vast terminological base. The lexical-semantic features of English terms enable precise expression of meaning across various fields of science and technology. These features contribute to the specialization of terms, ensuring they carry clear meanings and remain mostly unambiguous, thereby enriching and maintaining the relevance of terminology. The focus on the lexical features of English terms ensures that they are used in a precise and consistent manner.» (7,63) The core of lexical features lies in the meaning of the term. Semantics, on the other hand, helps prevent polysemy (multiple meanings) and supports the use of monosemy (single meaning) in terminology. For example, the term “voltage” strictly means “electric tension” and cannot be used in other senses. To maintain accurate and stable meanings, the origin and development of these terms, as well as their borrowing from other languages such as French, Latin, Germanic, and German, are studied.

Резюме

Н.Кулизаде Х.Мехтиева

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ

Ключевые слова: терминологическая система интернациональный, фиксированное значение моносемия ограничение полисемии денотативный увещательный систематичность неологизм

Как известно, большинство новых лексических единиц в любом языке составляют термины, поскольку человечество постоянно сталкивается с проблемой обозначения того или иного понятия, явления или феномена.

Термин является частью определенной терминологической системы, относится к той или иной области науки, техники, производства, а концептуальное содержание термина определяется его местом в определенной терминосистеме. Каждый термин имеет свою дефиницию (точное научное определение) вместе с другими терминами той же области знания. Термины, в отличие от обще употребляемых слов, внутри своего терминологического поля, как правило, однозначны. То же слово может быть термином различных отраслей знания, то есть вступать в омонимические отношения. Термины противопоставляются общей лексике тем, что они связаны с определенной научной концепцией: в термине отражаются результаты научных исследований и их теоретическое осмысление. Термином может быть любое слово, имеющее четкую дефиницию, которая определяет именуемое понятие и жестко ограничивающую понятийную сферу, обеспечивая изоляцию от повседневных смыслов омонимичных слов общей лексики

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.S.Sadiqova “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. 2020, İzahlı dilçilik terminləri lüğəti, “Elm və təhsil”,
- 2.Axundov A.A. Dil və mədəniyyət. 2021
- 3.Cəfərov M.Z. Dilimiz və terminologiyamız. // Terminologiya məsələləri, Bakı : Elm, 2021
- 4.R.H.Məmmədli “İngiliscə -azərbaycanca izahlı komputer terminlər lüğəti” Bakı,”Kitab klubu”,2014,
- 5.S.Sadiqova “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində termin yaradıcılığı prosesi” Bakı-“Elm”-2010.
- 6.Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı, 2013
- 7..Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2022

Rəyçi f.f.d M.Əhmədli